
АРІСТОВА Н.О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, кафедра романо-
германських мов і перекладу,
Національний
університет біоресурсів і
природокористування України,
м. Київ, Україна

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

У статті уточнено сутність понять «методологічний підхід» і «аксіологічний підхід» у сучасній науковій літературі. Розглянуто принципи, на яких ґрунтується аксіологічний підхід. Проаналізовано систему основних цінностей для вищої професійної освіти. Автор уточнює сутність понять «освітні цінності», «педагогічні цінності» і «моральні якості» на основі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених. Обґрунтовано необхідність реалізації аксіологічного підходу до формування професійної суб'єктності майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: аксіологічний підхід, методологічний підхід, вищий навчальний заклад, професійна суб'єктність, майбутні філологи, освітні цінності, педагогічні цінності, моральні якості, вищий навчальний заклад, професійна підготовка.

В статье уточнена сущность понятий «методологический подход» и «аксиологический подход» в современной научной литературе. Рассмотрены принципы, положенные в основу аксиологического подхода. Проанализирована система основных ценностей для высшего профессионального образования. Автор уточняет сущность понятий «образовательные ценности», «педагогические ценности» и «моральные качества» на основе анализа научных работ отечественных и зарубежных ученых. Обосновывается необходимость реализации аксиологического

подхода в формировании профессиональной субъектности будущих филологов в высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: аксиологический подход, методологический подход, высшее учебное заведение, профессиональная субъектность, будущие филологи, образовательные ценности, педагогические ценности, моральные качества, высшее учебное заведение, профессиональная подготовка.

The paper specifies the essence of the concepts "methodological approach" and "axiological approach" in contemporary scientific literature. The author considers principles of the axiological approach. The system of main values for higher professional education is analyzed. The author specifies the essence of the concepts "educational values", "teaching values" and "moral qualities" basing on the analysis of national and foreign scientists' research. The necessity to implement the axiological approach into the process of formation of future philologists' professional subjectness at higher educational establishments of Ukraine is grounded.

Key words: methodological approach, axiological approach, professional subjectness, future philologists, educational values, teaching values, moral qualities, higher educational establishment, professional training.

Потреба сучасного українського суспільства у всебічно розвинених філологах, здатних до професійного розвитку, творчої праці, інноваційного типу життя, а також здатних творити і сприймати зміни й нововведення, зумовлює необхідність теоретичного пошуку оптимальної сукупності методологічних підходів щодо їх професійної підготовки. Теоретичний аналіз психологічної і педагогічної літератури свідчить про існування цілої низки традиційних і інноваційних методологічних підходів, впровадження яких в освітній процес сучасних вищих навчальних закладів є необхідною і безперечною умовою вдосконалення професійної підготовки майбутніх філологів. Цими методологічними підходами є системний, особистісний, діяльнісний, індивідуальний, культурологічний, етнопедагогічний, акмеологічний, аксіо-

логічний, особистісно-зорієнтований, комплексний, синергетичний, компетентнісний, цілісний, професіографічний, партисипативно-інтерактивний, а також середовищний. Зазначене вище розмаїття підходів у сучасній педагогіці пояснюється тим, що воно відображає специфіку вирішення психолого-педагогічних проблем з позицій різних наукових шкіл та напрямів. Проте, серед методологічних підходів, які відіграють важливу роль у формуванні професійної суб'єктності майбутніх філологів, аксіологічному підходу належить особливе місце.

Формулювання мети статті та завдань. Актуальність проблеми та її недостатня наукова розробка визначили мету та завдання статті, які полягають в уточненні сутності понять «методологічний підхід», «аксіологічний підхід», «ціннісні орієнтації», «моральні якості», а також в обґрунтуванні

необхідності реалізації аксіологічного підходу до формування професійної суб'єктності майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на той факт, що поняття «методологічний підхід» є загально-вживаним у науковій педагогічній літературі, існують різні погляди щодо тлумачення цього поняття. Так, у «Педагогічному словнику» М. Ярмаченка слово «підхід» трактується як «сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь» [10]. Схожу думку дотримують Є. Степанов і Л. Лузіна, які вважають, що підхід є орієнтацією викладача або керівника освітнього закладу, яка спонукає його на використання певної сукупності взаємопов'язаних понять, ідей і способів педагогічної діяльності у ході виконання своїх професійних обов'язків [14]. В. Тарасенко, у свою чергу, поділяє іншу точку зору, згідно з якою під категорією «підхід» треба розуміти «ідеологію і методологію вирішення проблеми, яка розкриває основну ідею, головні цілі, принципи, етапи, механізми досягнення цілей» [17, с. 280].

О. Новіков наполягає на тому, що категорія «методологічний підхід» має два значення. Згідно з першим значенням підхід є «початковим принципом, вихідною позицією, основним положенням або переконанням» [8, с. 117]. Друге значення згаданої вище категорії значно ширше і трактується «як напрям вивчення предмета дослідження» [8, с. 117]. У такому визначенні, на думку вченого, методологічні підходи мають загальнонаукове значення, можуть застосовуватися до досліджень у будь-якій науці і їх можна класифікувати по парних категоріях діалектики, що відбивають полярні сторони, напрями процесу дослідження: зміст і форма, іс-

торичний і логічний, якість і кількість, явище і сутність [8, с. 117].

При розгляді поняття «методологічний підхід» ми спиралися на визначення російського вченого В. Борисенкова, який розглядав його як «усвідомлену організацію педагога-дослідника або педагога-практика на реалізацію в своїй діяльності визначеної сукупності взаємопов'язаних цінностей, цілей, принципів, методів дослідницької або практичної педагогічної діяльності, що відповідає вимогам прийнятої освітньої парадигми». [2, с. 118]. Слід додати, що у своїй науковій праці ми дотримуємо думки Є. Степанова і Л. Лузіної про те, що будь-який методологічний підхід включає три основні компоненти, зокрема понятійну складову, принципи як початкові положення підходу, а також визначені прийоми і методи. До понятійної складової входить цілісна сукупність понять, одно з яких є ключовим і обумовлює назву самого підходу. Другий компонент включає принципи, які в сукупності істотно впливають не тільки на відбір змісту, форм і способів організації освітнього процесу, а і на вибір критеріїв оцінки результатів діяльності науково-педагогічних працівників. Під третім компонентом вчені розуміють певні прийоми і методи, обрані відповідно того або іншого підходу. Аксіологічний підхід не є виключенням і у його складі виокремлюють понятійну складову, принципи і методи організації навчальної діяльності [14].

Значний науковий внесок у розробку проблеми аксіологічного підходу, реалізація якого набуває особливої актуальності в умовах бурхливих змін ціннісних орієнтацій в сучасному українському суспільстві, зробили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені (І. Бех, М. Євтух, І. Зязюн, В.Кремінь, А. Мушкірова, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, Є.

Ямбург та ін.). Науковці слушно вважають, що аксіологічний підхід є одним із найефективніших шляхів упровадження концепції особистісно-зорієнтованого навчання в систему вищої професійної освіти [5; 16]. Його унікальність полягає в тому, що він «орієнтує вищу професійну освіту на формування в студентів системи загальнолюдських і професійних цінностей, які визначають їх ставлення до світу, до своєї діяльності, до самого себе як людини і як професіонала» [12].

Сутність зазначеного вище підходу розкриває діалектико-матеріалістична аксіологія, яка і є підґрунтям для формування духовної культури майбутніх філологів. Слово «аксіологія» походить від грецьких слів *axia* - цінність і *logos* - учення і означає учіння про цінності [15, с. 22].

Аксіологічний підхід ґрунтується на наступних принципах, найбільш вдало сформульованими відомими вченими В. Сластеніним і В.П. Каширіним у праці «Психологія і педагогіка»:

рівноправність філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей при збереженні різноманіття їхніх культурних та етнічних особливостей;

рівнозначність традицій та інновацій, визнання необхідності творчого використання досягнень минулого й зорієнтованості на духовні відкриття в теперішньому та майбутньому часі, організація конструктивного діалогу між традиціоналістами і новаторами, що дозволяє забезпечити їхнє взаємозбагачення в культурному плані;

екзистенціальна єдність людей, діалог між різними системами цінностей замість індивідуальності [13, с. 162].

Центральними категоріями аксіологічного підходу є «цінність», «професійні цінності», «ціннісні орієнтації», а також «моральні якості». Розглянемо їх більш де-

тально. У широкому розумінні цінність є «категорією, яка охоплює все, що може бути ціллю, ідеалом, предметом тяжіння, прагненням, інтересом» [6, с. 116]. У сучасній педагогічній літературі можна зустріти значну кількість класифікацій цінностей. Це пояснюється тим, що будь-яка типологія або класифікація цінностей є вираженням рівня розвитку оціночних засобів і норм будь-якого суспільства, а також стану суспільства на певному історичному етапі її розвитку [3; 4]. Серед різноманіття класифікацій цінностей безсумнівний інтерес викликає та, яка була запропонована словацьким вченим В.Брожилом. В її основу науковець поклав різні ознаки, зокрема, зміст, ціль і засоби досягнення, значущість для людей, походження і характер функцій цінностей в суспільстві, генезис потреб, ступінь реальності існування, а також часова точка зору:

- 1) утилітарні, естетичні, правові, релігійні (за змістом);
- 2) фінальні і інструментальні (за ціллю і засобами досягнення);
- 3) матеріальні і духовні (за значущістю для людей);
- 4) первинні, вторинні і третинні (за походженням і характером функцій цінностей в суспільстві),
- 5) апіорні і апостеріорні (за генезисом потреб),
- 6) дійсні і уявні (за ступенем реальності існування),
- 7) минулі, сучасні і майбутні (з часової точки зору).

Професійні цінності є похідними від загальнолюдських, групових і особистісних. На думку багатьох учених професійні цінності формуються під час здобуття професійної освіти й відповідної діяльності, в той час як загальнолюдські, групові і особисті формуються в людини родиною, навчальним закладом, а також у ході стихійної со-

ціалізації [9]. Оскільки під професійними цінностями можна розглядати «найбільш значущі для особистості явища, які визначають смисл, регламентують та спрямовують професійну діяльність, а також стають основою для вибору та оволодіння професією, професійного зростання й отримання в результаті професійної діяльності соціально значущих результатів» [9, с. 334], то наявність сукупності сформованих професійних цінностей дає майбутнім філологам змогу співвідносити конкретні професійні ситуації, в яких вони будуть діяти, зі всією системою цінностей [9]. Вслід за А. Мушкіровою, у структурі професійних цінностей виокремлюємо професіоналізм (характеристику людини, яка володіє високим рівнем компетентності в будь-якій професії), професійні знання, вміння, навички; а також професійно важливі якості – організованість, самостійність, відповідальність, творчий підхід до справи, дисциплінованість, ініціативність, ефективність у справах тощо [7].

Дослідивши наукові праці вітчизняних вчених щодо виявлення ціннісних пріоритетів, які домінують у сучасному суспільстві, доходимо висновку, що система основних цінностей для вищої професійної освіти складається із двох груп. Першу групу складають освітні цінності, під якими вчені розглядають «сукупність гуманістичних пріоритетів суспільства, які виступають головними орієнтирами для розвитку освітньої системи в цілому» [5, с. 14; 14, с. 49-50]. До складу цієї групи входять наступні цінності, а саме: «фундаментальні, базові, наближені до загальнолюдських; національні; громадські, сімейні та особистісні [5, с. 14; 14, с. 49-50]. Другу групу, яку складають педагогічні цінності, вчені визначають як «систему освітніх засобів, соціальних норм, педагогічного інструментарію, що забезпечує

ефективну трансляцію визначених освітніх цінностей на індивідуальний рівень окремої особистості, тобто формування в неї особистих ціннісних пріоритетів» [5, с. 14; 14, с.49-50].

Сукупність цінностей особистості є основою її ціннісних орієнтацій, які не тільки визначають певні варіанти її поведінки, прийняття важливих рішень, професійної діяльності, а і впливають на її стійке, соціально-зумовлене, вибіркове ставлення до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів [18]. Провідні українські науковці, підкреслюючи особливе місце аксіологічного підходу, пояснюють зростання відчутного інтересу до нього появою нової освітньої парадигми, яка базується на таких ціннісних орієнтаціях як гуманізація вищої освіти, людяність і відповідність вимогам сучасного глобалізованого суспільства.

У нашому дослідженні ми дотримуємо думки А. Мушкірової, яка вивчаючи проблему формування професійних ціннісних орієнтацій як фактору розвитку суб'єктності студентів, дійшла до висновку, що суб'єктність є комплексною, інтегративною якістю особистості, яка відображає її властивість виступати суб'єктом діяльності по відношенню до навколишнього світу і до самого себе, і яка складається із трьох компонентів, зокрема, ціннісних орієнтацій, саморегуляції і самоорганізації. Наукові доробки А. Мушкірової дають підставу стверджувати, що одним з ефективних підходів, які входять до складу методологічної основи формування професійних ціннісних орієнтацій як фактору розвитку суб'єктності студентів і є аксіологічний, головна мета якого полягає в акцентуванні освітнього процесу на розвиток системи загальнолюдських, професійних і особистісних цінностей майбутніх фахівців [7].

В освітньому процесі вищого на-

вчального закладу аксіологічний підхід проявляється в необхідності формування у майбутніх філологів не тільки певної системи освітніх цінностей, професійних цінностей, ціннісних орієнтацій, а і моральних якостей, які допоможуть їм визначити власний майбутній життєвий і професійний шлях. Найбільш вдала класифікація моральних якостей, на нашу думку, була розроблена В.Блюмкіним, Г.Гумницьким і Т.Цирліною [1; 11]. Учені поділили всі якості, які визначають громадську і професійну спрямованість особистості, на чотири групи, зокрема, ціннісні, моральні, ділові і прагматичні. Так, до ціннісних якостей вчені відносять свідомість, патріотизм, оптимізм, почуття гумору, почуття прекрасного тощо. Групу моральних якостей складають колективістські і гуманістичні якості, а також якості, пов'язані з відношенням особистості до розподілу цінностей і з особливостями морального регулювання поведінки. Колективістськими якостями є почуття обов'язку, відповідальність, самовідданість, альтруїзм тощо. У складі групи гуманістичних якостей розглядають доброзичливість, доброту, увагу до людей, чуйність, почуття власної гідності. Ввічливість, незалежність, безсторонність є якостями, які пов'язані з відношенням особистості до розподілу цінностей, а надійність, щирість, відданість, принциповість, відвертість – з особливостями морального регулювання поведінки.

До ділових якостей відносяться дисциплінованість, організаторські здібності, самостійність, вибагливість, рішучість, а до прагматичних – розсудливість, ввічливість, обережність, товариськість [1; 11].

Основними методами організації навчальної діяльності у ході реалізації аксіологічного підходу до формування професійної суб'єктності майбутніх

філологів є інтерактивні методи. Після того, як Я. Голант запропонував класифікувати методи залежно від участі суб'єктів навчання на пасивні і активні, вчені почали розглядати інтерактивні методи навчання як різновид активних, що відрізняються характером комунікації між всіма учасниками навчання. За формою взаємодії інтерактивні методи навчання поділяються на групові, колективні та колективно-групові. Груповий метод передбачає таку взаємодію між учасниками навчання, яка реалізується через співпрацю у малих групах. На відміну від групового метода, колективно-груповий передбачає навчання у малих групах студентів, які об'єднані спільною навчальною метою. В свою чергу, сутність колективного методу полягає у багатосторонній взаємодії всіх учасників навчання, під час виконання якої вони мають змогу індивідуально працювати над певним завданням.

Серед інтерактивних методів, на нашу думку, вигідно вирізняються метод діалогу, метод навчальної дискусії і метод «круглий стіл». Так, використання методу діалогу передбачає конструктивну взаємодію між суб'єктами навчання, у ході якої відбувається двосторонній обмін інформацією, поглядами, точками зору на проблему, яка обговорюється. Необхідність його запровадження у хід формування професійної суб'єктності майбутніх філологів пояснюється тим, що в діалозі завжди задіяні дві сфери, а саме когнітивна і афективна. Когнітивна сфера передбачає досконале розуміння предмета обговорення, знання себе і інших суб'єктів навчання. Афективна сфера діалогу, у свою чергу, завжди проявляється у відношенні суб'єктів навчання один до одного, психологічній картині розмови, а також ціннісному оцінюванню суб'єктами навчання різних точок

зору і поглядів, які виникають у ході обговорення певної проблеми [7].

Зважаючи на те, що головна мета методу навчальної дискусії полягає в колективному обговоренні визначеної проблеми і спільний пошук її вирішення, його застосування у ході професійної підготовки майбутніх філологів створює сприятливі умови не тільки для стимулювання пізнавального інтересу учасників дискусії, а і для їх залучення до активного обговорення різних точок зору з проблеми, яку вони досліджують [11]. Тобто, метод навчальної дискусії сприяє усвідомленню майбутніми філологами існування різних точок зору до проблем, які вони обговорюють; формуванню і розвитку вміння конструктивної критики по відношенню до різних поглядів на вирішення спільних проблем; формуванню і розвитку вміння сприймати критичні висловлювання в свій адрес, спілкуватися з різними людьми, публічно виступати, формулювати слушні питання і відповіді, аргументувати, а також уважно слухати своїх опонентів [7].

Успішність застосування методу «круглий стіл», особливість якого полягає у специфічній організації спільної діяльності, пояснюється тим, що

всі учасники обговорення мають рівні права в оцінюванні різних точок зору і поглядів.

Таким чином, аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених дає змогу резюмувати, що реалізація аксіологічного підходу у ході формування професійної суб'єктності майбутніх філологів проявляється в необхідності формування системи соціальних і професійних цінностей, без якої не можливо уявити розвиток інтелектуального, морального і творчого потенціалу будь-якої особистості. Послідовне впровадження аксіологічного підходу до професійної підготовки майбутніх філологів не тільки сприяє формуванню в них цінностей, ціннісних орієнтирів і моральних якостей, які домінують у сучасному українському суспільстві, а і впливає на їх здатність орієнтуватися в складних соціальних і професійних ситуаціях. Проте впровадження одного методологічного підходу недостатньо, тому перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у пошуку оптимальної сукупності методологічних підходів до формування професійної суб'єктності майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блюмкин В. А. *Нравственное воспитание: философско-этические проблемы* / В. А. Блюмкин, Г. Н. Гумницкий, Т. В. Цырлина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 1990. – 141, [2] с.
2. Борисенков В. П. *Всегда актуальная проблема* / Владимир Пантелеймонович Борисенков // Педагогика. – 2008. – № 1. – С.115-118.
3. Брожик В. *Марксистская теория оценки* / Владимир Брожик. – Москва: Политиздат, 1982. – 110 с.
4. Брожик В. *Эстетика на каждый день* / Владимир Брожик; пер. со словацкого С. Баранниковой. – Москва: Знание, 1991. – 208 с.
5. Євтюк А. В. *Аксіологічні засади сучасної системи освіти України* / А. В. Євтюк // Педагогічний пошук. – 2014. – № 2 (82). – С.12-15.
6. Ковалик П. А. *Аксіологічний потенціал духовної хорової музики у фаховій*

- підготовці диригента – хормейстера / П. А. Ковалик // Наукові записки: збірник наукових статей. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – В. СІІ (102) – С. 116-122.
7. Мушкірова А. Н. Формирование профессиональных ценностных ориентаций как фактор развития субъектности студентов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. Н. Мушкірова. – Улан-Уде, 2015. – 32 с.
 8. Новиков А. М. Методология: словарь системы основных понятий / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – Москва: Либроком, 2013. – 208с.
 9. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Суцєнко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 33 (86). – 652 с. – С.331-334.
 10. Педагогічний словник / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. – Київ: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
 11. Психология и педагогика: учебник для вузов / под ред. П. И. Пидкасистого. – Москва: Издательство Юрайт; Высшее образование, 2010. – 714 с. – (Основы наук).
 12. Садова Т. Аксіологічний підхід у системі педагогічної методології [Електронний ресурс] / Тетяна Садова // Дошкільна освіта. – № 1(27). – С.63-69. – Режим доступу до статті: http://www.ukrneti.com/2010/1_a11_2010.html – Дата звернення (20.09.2015).
 13. Сластєнин В. А. Психология и педагогика / В.А. Сластєнин, В.П. Каширин. – Москва: Изд. центр «Академия», 2001. – 480 с.
 14. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – Москва: ТЦ Сфера, 2003. – 160с.
 15. Сучасний тлумачний словник української мови: 50000 слів / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х., ВД «Школа», 2006. – 832 с.
 16. Ткачова Н. О. Формування особистості учнів у навчально-виховному процесі / Н. О. Ткачова. – Х.: Вид. група «Основа»; «Тріада+», 2007. – 208 с.
 17. Тарасєнко В. В. Ведущие методологические подходы к формированию управленческой компетентности руководителя образовательного учреждения в имиджевой деятельности [Электронный ресурс] / В. В. Тарасєнко // Молодой ученый. – 2010. – № 9. – С.279-282. – Режим доступа к статье: <http://www.moluch.ru/archive/20/2037/> – Дата звернення (20.09.2015).
 18. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці / І. С. Федух [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – Вип. 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsps_2011_3_25 – Дата звернення (25.12.2015).

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Blyumkin V. A. Nравstvennoe vospitanie: filosofsko-eticheskie problemy / V. A. Blyumkin, G. N. Gumnitskiy, T. V. Tsyrlina. –Voronezh: Izd-vo Voronezh. Un-ta, 1990. – 141, [2] s.
2. Borisenkov V. P. Vsegda aktualnaya problema / Vladimir Panteleymonovich Borisenkov // Pedagogika. – 2008. – # 1. – S.115-118.

3. Brozhik V. Marksistskaya teoriya otsenki / Vladimir Brozhik. – Moskva: Politizdat, 1982. – 110 s.
4. Brozhik V. Estetika na kazhdyiy den / Vladimir Brozhik; per. so slovatskogo S. Barannikovoy. – Moskva: Znanie, 1991. – 208 s.
5. Evtodyuk A. V. Akslologichni zasadi suchasnoyi sistemi osviti UkraYini / A. V. Evtodyuk // Pedagogichniy poshuk. – 2014. – # 2 (82). – S.12-15.
6. Kovalik P. A. Akslologichniy potentsial duhovnoyi horovoYi muziki u fahoviy pldgotovtsi dirigenta – hormoneystera / P. A. Kovalik // NaukovI zapiski: zblrn timer naukovih statey. – KiYiv: Vid-vo NPU Imeni M. P. Dragomanova, 2012. – V. SII (102) – C. 116-122.
7. Mushkirova A. N. Formirovanie professionalnyih tsennostnyih orientatsiy kak faktor razvitiya sub'ektnosti studentov: avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. ped. nauk: spets. 13.00.01 «Obschaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya» / A. N. Mushkirova. – Ulan-Ude, 2015. – 32 s.
8. Novikov A. M. Metodologiya: slovar sistemyi osnovnyih ponyatiy / A. M. Novikov, D. A. Novikov. – Moskva: Librokom, 2013. – 208s.
9. Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobistosti u vischly I zagalnoosvitnly shkolah: zb. nauk. pr. / [redkol.: T. I. Suschenko (golov. red.) ta In.]. – ZaporIzhzhya, 2013. – Vip. 33 (86). – 652 s. – S.331-334.
10. Pedagogichniy slovník / [za red. M. D. Yarmachenka]. – KiYiv: Pedagogichna dumka, 2001. – 514 s.
11. Psihologiya i pedagogika: uchebnik dlya vuzov / pod red. P. I. Pidkasistogo. – Moskva: Izdatelstvo Yurayt; Vyisshee obrazovanie, 2010. – 714 s. – (Osnovyi nauk).
12. Sadova T. Akslologichniy pldhld u sistemI pedagogichnoyi metodologiyi [Elektronniy resurs] / Tetyana Sadova // Doshklina osvita. – # 1(27). – S.63-69. – Rezhim dostupu do stat'ki: http://www.ukrdeti.com/2010/1_a11_2010.html – Data obrascheniya (20.09.2015).
13. Slastenin V. A. Psihologiya i pedagogika / V.A. Slastenin, V.P. Kashirin. – Moskva: Izd. tsentr «Akademiya», 2001. – 480 s.
14. Stepanov E. N. Pedagogu o sovremennyih podhodah i kontseptsiyah vospitaniya / E. N. Stepanov, L. M. Luzina. – Moskva: TTs Sfera, 2003. – 160s.
15. Suchasniy tlumachniy slovník ukraYinskoYi movi: 50000 sliv / Za zag. red. V. V. Dublchinskogo. – H., VD «Shkola», 2006. – 832 s.
16. Tkachova N. O. Formuvannya osobistosti uchnlv u navchalno-vihovnomu protsesi / N. O. Tkachova. – H.: Vid. grupa «Osnova»; «Trlada », 2007. – 208 s.
17. Tarasenko V. V. Veduschie metodologicheskie podhodyi k formirovaniyu upravlencheskoy kompetentnosti rukovoditelya obrazovatel'nogo uchrezhdeniya v imidzhevoy deyatel'nosti [Elektronniy resurs] / V. V. Tarasenko // Molodoy ucheniy. – 2010. – # 9. – S.279-282. – Rezhim dostupa k state: <http://www.moluch.ru/archive/20/2037/> – Data obrascheniya (20.09.2015).
18. Feduh I. S. Vznachennya zmlstu ponyattya «tslnnlisna oriEntatsiya» u suchasniy psihologo-pedagogichniy nausti / I. S. Feduh [Elektronniy resurs] // Visnik NatsionalnoYi akademiYi DerzhavnoYi prikordonnoYi sluzhbi UkraYini. – 2011. – Vip. 3. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_3_25 – Data zvernennya (25.12.2015).